

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ  
МИНИСТРЛИГИ**

**ЎЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК  
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

**Кәримбай Қурамбаев  
Мария Бекбергенова**

**«Көркем әдебиет хәм илим дәрбентиниң үлкен  
дарғасы»**

*Әдебий портретке штрихлар*

*(Белгили жазыўшы хәм алым Кеңесбай Алламбергеновтың  
өмири хәм дөретиўшилиги ҳаққында)*

***Нөкис-2015***

**ББК 83.3 КК К. Қурамбаев, М. Бекбергенова. Көркем әдебиет хәм илим дәрбентиниң үлкен дарғасы. Оқыў-қолланба.-Нөкис: НМПИ баспаханасы-2015. \_\_\_\_бет.**

Бул оқыў қолланбада белгили жазыўшы-прозаик, тәжирийбели илимпаз-фольклортаныўшы алым, Қарақалпақстан Республикасы Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлығының лауреаты, Өзбекистан Халық билимлендириў ағласы, Өзбекистан хәм Қарақалпақстан жазыўшылар Аўқамының ағзасы, филология илимлериниң докторы, профессор Кеңесбай Алламбергеновтың өмири, әдебий көркем хәм илимий дәретиўшилиқ мийнет жолы кең көлемде үйрениледі.

Бул китап жоқары оқыў орынлары филология факультетлери талабалары хәм профессор-оқытыўшылары, орта арнаўлы академиялық лицей хәм кәсип-өнер коллежлери, улыўма билим беретугын мектеп оқыўшылары және оқытыўшылары ушын «ХХ әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы» пәни бойынша жәрдемши оқыў қолланба болары сөзсиз.

**Пиқир билдириўшилер:**

**Ә.Пахратдинов** – филология илимлериниң докторы, профессор, Қарақалпақстанға мийнети сиңген илим ғайраткери. Жазыўшы хәм алым.

**Қ.Юсупов** - Бердақ атындағы ҚМУ Әдебиет теориясы хәм методикасы кафедрасы баслығы, филология илимлериниң кандидаты, доцент.

**Жуўаплы илимий редактор:**

**Ш.Аяпов** - Өзбекистанға хызмет көрсеткен мәдениет хызметкери, Қарақалпақстан Республикасы Руўхыйлық үгит-нәсият Орайы баслығы, Қарақалпақстан жазыўшылар Аўқамының ағзасы, шайыр.

## І БӨЛИМ

### КЕҢЕСБАЙ АЛЛАМБЕРГЕНОВТЫҢ ПРОЗАСЫ

**Кеңесбай Алламбергенов\*** 1954-жылы Қараөзек районында туылған.

Алламбергенов Кеңесбай 1976-жылы пединститутты питкергеннен кейін «Жеткіншек» газетасында әдебиі хызметкер, соң училищеде, университетте оқытыушы, филология факультети деканының орынбасары, декан ұазыйпасын атқарыушы, пединститутта кафедра баслығы, оқыу ислери бойынша проректор лауазымында ислеген.



2001-жылдан Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультети деканы, Қарақалпақ әдебияты кафедрасы баслығы, кафедра профессоры лауазымларында ислеп киятыр.

Ол 1989-1991-жылларда «Әмиўдәрья» журналына бас редакторлық еткен. 1992-жылдан баслап 2003-жылға шекем тийкарғы жумысына қосымша жаңадан ашылған «Қарақалпақстан муғаллими» журналының редакторы ұазыйпасын атқарды.

К.Алламбергенов 1985-жылы кандидатлық, 1997-жылы докторлық диссертацияларын жақлаған. 1994-жылы доцент, 1998-жылы профессор илимий атағын алыуға ерискен. 1993-жылы «Дәрья тартылған жыллар» романы ушын Қарақалпақстан Республикасы Бердақ атындағы мәмлекетлик

---

\* Бул портрет Қарақалпақстан халық жазыушылары Ш.Сейтов, И.Қурбанбаевлардың айырым пикирлеринен пайдаланған халда филология илимлериниң кандидаты Б.Қурбанбаев пенен қәлемшерикликте жазылды.

сыйлығының лауреаты болған. Ол «Қыйын өткел» (повесть хәм гүрриңлер 1983), «Дәрбент» (роман, 1985), «Өмир мәүритлери» (роман, 1987), «Дәрья тартылған жыллар» (романлар, 1992), «Қуслар қайтқан күн» (повесть хәм гүрриңлер, 1995) сыяқлы прозалық топламлардың авторы.

Кеңесбай Алламбергенов 1980-жыллардың басында жазылған «Қуслар қайтқан күн», «Қыйын өткел» атлы повестьлер хәм гүрриңлер топламлары менен Жас жазыўшылардың Ташкент, Москва қалаларында өткерилген семинарларының жеңимпазы, Қарақалпақстан Жаслары аўқамы сыйлығының лауреаты атағын алған. 1983-жылы «Дәрбент» атлы туңғыш романы менен Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамы, Кәсиплик аўқамлар шөлкеми хәм жаслар аўқамы бирликте жәриялаған «Мийнет эстафетасы» конкурсының лауреатлығын жеңип алды. К.Алламбергеновтың бир қатар повесть, гүрриңлери өзбек, қазақ, ноғай, орыс тиллеринде басылып шыққан. «Дәрья тартылған жыллар» романы 2003-жылы Туркияда жәрияланған «Қарақалпақ әдебиятының антологиясы»нда түрк тилинде де жарық көрди.



Кеңесбай Алламбергенов 1971-жылы өзиниң «Дәслепки бес» гүрриңи менен балалар жазыўшысы сыпатында әдебиятқа кирип келди. Бул гүрриң 1972-жылы өзбек тилине аўдарылып, «Гүлхан» журналында жәрияланды. Жазыўшы усы 1970-жыллардан балаларға арнап «Жер монологы», «Бир ҳасыл ийт еди өзи», «Еки тайыншақ», «Шөлде де суў болады», «Сағыныш», «Мылтық», «Өшпейтуғын от», «Күшик хәм бала», «Ақшамдағы айқас», «Және бәхәр келди», «Сары сыйыр, қасқырлар және кишкене Бердибай ҳаққында бир ўақыя», «Қағаздағы қала», «Саз шерткен бала» сыяқлы бир қатар гүрриңлери менен бирге «Қуслар қайтқан күн» (ә9и9) повестин республикалық газета бетлеринде дағазалады.

Хәр кимнің өзи таңлаған кәсибине маман болатуғыны сыяқлы, хәр бир кәлем ийесиниң де дәретиўшилиқ мийнетинде өзи жақсы көретуғын, өзи терең билетуғын темасы болады.

Тәбият, экология проблемасы Кеңесбайдың дәретиўшилиқ көркем мийнетлеринде сол 1970-жыллардан берли-ақ өзи сүйип жырлаған баслы темалардың бирине айланып киятыр. Мәселен, оның қарақалпақ, өзбек тиллеринде жәрияланған «Жер монологы», «Күшиқ хәм бала», «Қуслар қайтқан күн» (1979) повесть-гүрриңлери усы тематикаға бағышланған шығармалар.

Жазыўшының «Жер монологы» (1974) гүрриңинде инсан хәм тәбият арасындағы қурамалы хәм сырлы қатнасықтың нәзик тәреплери ашып бериледи. Гүрриңдеги Ана-жер (Ақ төбе), Ақ қозы, Хожабай образлары арқалы жазыўшы адам хәм тәбият бирлигиниң, уйғынлығының күдиретли күшин көрсетиўге хәрекет еткен. Ал, «Күшиқ хәм бала» (1976) гүрриңинде болса бул бирликтиң бузылыў ақыбетлери, трагедиясы көрсетилген.

Гүрриңниң сюжетлик тийкарын қурап турған ўақыя әпиўайы: таң қараңғылығында кешеги жеген таяқтың зарпынан сай-сүйеги сырқырап оянған күшиқ өзиниң таў-таў үйинди затлардың арасында жатырғанын көреди. Бирақ, ол еле өзиниң усы тасланды затлардай ылақтырылып тасланған, адамлардың рехимсизлигинен, бийпарықлығынан азап шегип атырған тәбият бөлекшесине айланып қалғанлығын сезбейди. Тек ғана бир нәрсе-ол да болса үй ийесиниң кешеги жөнсиз урған таяқлары ядынан шығар емес...

Кем-кем күшиқ оны да умытып, тасланды затлардың арасында жасаўға көнлигип кетеди. Бирақ, арадан көп өтпей күшиқ өзи күтпеген бахытқа да тап болады. Азанда шелек толы тасландыларды төгип кетип баратырған бала кәпелимде күшикти тор-қақпанға түсирип алады. Бирақ, бул бала бурынғы хожасындай мийримсиз емес екен, күшиқ оның менен сол күннен баслап-ақ досласып кетеди.

Тилекке қарсы, күшиктиң бул шадлығы да узаққа созылмайды. Күтилмегенде бала да аўырып қайтыс болып қалады... Гүрриң соңында биз «Күшиқ бир түп пута түбинде үшінши хожасын күтер еди» деген сөзлерди ғана оқыймыз.

Сырт көзге бул ҳеш нәрсе еместей. Бирақ, дыққат қойып, күшиқ не, бала ким, ол неге өлип кетти, дегендей сораўлар қойып оқысаң, автордың айтажақ болған ойының ҳаслы мәнисин түсинесең. Бундағы күшиқ-тәбияттың тымсалы болса, адам-оның туўындысы болыўы менен қатар ҳақыйқый хожасы да. Ал, бала-кристалдай сап тазалықтың, мийирбанлықтың, ҳақыйқатлықтың символы. Күшиктиң биринши хожасы оған, яғный, тәбиятқа ҳазар келтиреди. Оған бийпарық қатнас жасады. Мине,

усы бийпарық қатнастың ақыбети екінші әуладқа-балаға, ол қаншелли мийирбанларша қатнас жасамасын, үлкен кесирин тийгизіп атыр... Сол ушын Ана-тәбиятқа ықтыят болыуымыз керек, егер олай болмаған жағдайда тәбият бизден «өш» алары сөзсиз. Күшик- тәбият күткен үшінші әуладтың алдында, мине, усы ўазыйпалар тур.

«Қуслар қайтқан күн» повестинде стихиялы түрде тәбияттың қас жауы болып алған броконьер Парахат деген баланың образын жасау арқалы жазушы инсан хәм тәбияттың өз-ара қатнас мәселесин улыўма халықлық, улыўма инсанийлық парахатшылықты қорғау мәселеси менен шебер ушластырып билген.

«Қуслар қайтқан күн» повестиниң бас қаҳарманы Парахат. Ол мектеп оқыушысы. Жақсы оқытуғын бала еди. Алдыңғы қатар оқыушы еди. Бирақ, ол күтилмегенде аўыр иске басын шатып ала қояды. Буған әкесиниң аўырыўға шатылып, үй ишиниң албырап қалыуы себепши болады. Тап усындай аўхалдың үстине танысы Шегир мерген деген бир ашкөз мерген кеўил сорап келип, емге қырғауылдың таза сорпасын ишиўди мәсләхәт етеди. Ашкөз мергенниң бул гәпи Парахатқа хат пенен қәлем болады. Ағам тәўир болып кететуғын болса, ертең-ақ қырғауыл атыўға кетемен деп, Парахат нағыз қас аңшы болып шығады. Ол, хәтте, қурық басып атырған мәкийен қырғауылларды да ата береді. Сөйтип, өзи қоршаған орталықтың, тәбияттың нағыз қастиян душпаны болғанын өзи де сезбей қалады.

Парахаттың ата-анасы баласының хәрекетлерине нарийза болып, оны надурис жолдан қайтарыўдың ғамын ислесе, жасыл қорықшылар Шегир мерген усағанларға қарсы гүрес алып барады. Бир-еки рет Парахатты да қолға түсириўге талпынады. Парахат зордан қашып қутылады. Оны дурис жолға қайтарыў ушын жасыл қорықшы балалар көп жумыслар ислейди.

Олар Ана тәбиятқа қарсы оқ атқан қуралды жоқ етиў ушын гүреседи. Олардың бул хәрекетлери Парахаттың санасына шешиўши өзгерис киргизеди. Ол «Адамның өзиниң ойлап тапқан қуралы өзине қарсы жумсалса, онда оны өзи жоқ ете алады» деген турақлы бир уғымға келеди. Солай етип, бул повестте парахатшылықты қорғау идеясы тәбиятты қорғау ўақыялары мысалында шеберлик пенен ашып бериледи.

Автор бул идеяны жеткерип берийде хәр бир деталды саналы ислетеди. Солай етип, қурал-жарақтан санасыз түрде пайдаланыў адамзат ушын үлкен апат алып келетуғынын, тәбиятты қорғау-парахатшылық исиниң ажыралмас бир бөлеги екенлигин көрсетеди.

К.Алламбергенов 1970-жылларда балалар әдебиятында усындай шығармалар дөретиў менен бир қатарда үлкенлерге бағышланған проза менен де машқы ете баслады. 1975-1979-жыллар аралығында «Әмиўдәрья» журналы менен «Жас Ленинши» газетасының бетлеринде оның «Ақ басқур»,

«Шуғла», «Ала сыйыр», «Нурлы шың», «Нәзик нурлар», «Мәўсимсиз неке», «Убыжық», «Ески нама», «Ыза» усаған бир қатар гүрриңлери жарық көрди. Бул гүрриңлер жазыўшы творчествосының тек ғана сан жағынан байып баратырғанлығын көрсетип қоймастан, шеберлик хәм талапшаңлық дәрежесиниң артып, шығармаларында болса психологиялық сүўретлеў усылларының тереңлесип атырғанлығын және бир мәртебе тастыйықлады. Мысал ушын оның «Ақ баскур» (1977) гүрриңин алып қарайық.

Бул гүрриңниң идеялық-көркемлик дәрежесиниң жоқарылығын «Әмиўдәрья» журналы (1977), «Жаслық» (1978) топламы менен «Өзбекистон адабиёти» (№15, 13-апрель 1984) газетасында, «Жалын» (№6, 1990) журналында өзбек, қазақ тиллеринде, сондай-ақ автордың жеке топламы менен ХІ класс оқыўшылары ушын арналған «Қарақалпақ әдебияты» хрестоматиясында қайта-қайта жарық көриўи менен бир қатарда, Т.Қайыпбергенов, Ш.Сейтов, И.Қурбанбаев, Ә.Атажанов, С.Баҳадырова, Қ.Камалов, И.Өтеўлиев, К.Курамбаев усаған жазыўшы, илимпазлардың газета-журналларда жәрияланған унамлы пикирлери де дәлийлесп турады.

Гүрриң әдебиятымызда кең түрде сүўретленип атырған екинши жер жүзлик урыс хәм оның ақыбетлери ҳаққында. Шығарманың мазмуны тартымлы. Онда фашизмге қарсы урысқа улын атландырып салған Ана өмириниң соңғы демлери сөз етиледі. Перзентиниң келешекте үйли-жайлы болыўын, келин түсирип, ақлық сүйиўин ойлаған Ана жақсы нийет пенен баскур тоқыўға кириседи. Жазыўшы урыс дәўириниң қыйын шараятында түнди таңға уластырып баскур тоқып отырған Ана характерин, оның ишки кеширимлерин, психологиясын зор илхам менен сүўретлейди. Гүрриңде автор Ананың шийрин әрманларын қахарманлар тилиниң индивидуаллылығында оғада шебер хәм исенимли етип сәўлелендирип бере алған.

Гүрриң соңында Ананың жалғыз улынан баскур пите келген күнлерде «қара қағаз» келеди. Бул хабарды еситкен интизар Ана да бул дүньяны тәрк етеди, бирақ, ол тоқыған үмит жиплери оқыўшының ядында мәңги сақланып қалады. Шығарма оқыўшының жан-дүньясына тәсир етерлик күшли руўх пенен жазылған. Бул гүрриң заманласларымызды урысқа ғәзеп хәм жеккөриўшилиқ сезимлерине тәрбиялайды.

Балаларға бағышланған шығармаларын таллап өткенде, көрсеткенимиздей, К.Алламбергеновтың үлкен прозаның гүрриңшилигиндеги машқы да табыслы нәтийжелер менен жуўмақланды, автор кең оқыўшылар қәўимине екинши ири көлемли туўындысы «Қыйын өткел» (1980) повесть-новелласын усынды.

Повесть заманағөй жаслар-студентлер турмысынан алып жазылған. Шығарма қахарманлары онша көп емес. Назар, Ораз, Зульфия, Сапаргүл,

Базаргүл... Автор, әне, усы жаслардың студентлик жылларындағы турмысы хәм оқыў жөнелисиндеги жүз берген елеўли бурылыс пайытларын сүүретлеп берген. Шығарма ўақыялар шешиминен басланады. Института оқып атырған Назар исимли жигит тосаттан Сапаргүл деген қыз бенен танысады, жеңилтеклик хәрекетлери менен «өзи қазған орға өзи түсип», ақыры аяғында қызға үйлениўге мәжбүр болады.

Әлбетте, жаңа келин үйге қуўаныш алып келиўи керек еди. Бирак Айсәнем шешейдің ошағы басында жүз берген бул хәдийседен я ана, я қоңсы қобалар болып шады-қоррам болмайды. Хәтте, жаңа қосылған жас жубайлардың өзлери де... Буның себеби неде?

Автор повестьти китап оқыўшыларының дыққатын өзине тартатуғын усы қызығарлы ўақыяны сүүретлеўден баслайды. Соң Айсәнем шешейдің үйинде жүз берген жағдайдың себеплерин, яғный, оның түп дәреклерин баянлаўға өтеди. Бул арқалы биз шығармадағы Назар, Зульфия хәм Оразлардың бир аўылдың жас өспиримлери екенлигин билемиз. Олар бирге оқыған, бирге өсип ержеткен. Хәтте, Назар менен Зульфия арасында мухаббат деп аталатуғын әдиўли бир сезим де пайда болған. Жыллар өтеди. Тәғдирге қараң, Назар менен Ораз бир оқыў орнына кирип оқыйды, ал Зульфия олардан әлле қайда алыстағы оқыў орнында тәлим алады.

Хақыйқат мухаббаттың күши араның алыслығында сыналады. Бирак, бундай айралыққа Назар шыдам бере алмайды. Сонлықтан да ол өз мухаббатына опасызлық етип қояды, ақырында бул исиниң жазасын да алады. Жазыўшы Назардың жеке минез-құлқынан келип шыққан турмыс трагедиясы арқалы заманласларымызды мухаббат хәм семья-турмыс мәселелерине жеңил-желпи қарамаслыққа, устамлы, садық, пәк жүрек ийеси болып жетилисиўге шақырады. Повестьте Назар образынан келип шығатуғын тийкарғы жуўмақ усы.

Повестьте Назар образының антиподы сыпатында Ораз образы жаратылған. Ол оқыўда зейинли, турмыста әдеп-икрамлы, былайынша айтқанда идеал адам. Повестьтеги ўақыялардың раўажланыў барысында Ораз өсип-өзгерип барады, жоқары әдеп-икрам пазыйлетлериниң ийеси болып жетилиседи. Ол басқалардың, әсиресе, дослары Назар, Зульфия хәм Базаргүллердің бахты ушын гүреседи. Ойлап қарасақ, хақыйқаттан да турмыста Назарлар кем, Оразлар көп болғанлығы ушын өмиримиз гөззал хәм абадан.

К.Алламбергенов әдебий саўатын арттырып атырған, не айтажағын билетуғын, конкретликке умтылып атырған жазыўшы. «Қыйын өткел» повестинде де усы нәрсе айқын сезиледи. Повестьтиң баслы идеясында «арыңды жастан сақлаё» деген сүрен жаңлайды. Бул сүрен, әлбетте, жас өспирим, жаңа жигит болып, жаңа қыз болып киятырған он алты-он жетиниң

есерсоқларына айтылған сүрен. Бул дәуірде есерсоқ емес адам аз. Шиллердің балладасындағыдай мәртликті көрсетіу үшін арқыраған арысланның алдынан қыздың қолғабын алып беретуғын рыцарлар да усы дәуірден табылады. Повестьте, мине, усы жаслық өткелі-қыйын өткел сүүретленген.

Бул әдебиат әдебиат болғалы айтылып киятырған гөне тема. Соның менен бирге, мұдамы жаңа тема. Буның гөнелиги соннан ибарат- қосықта болсын, прозада болсын, қай дәуірде де бул темаға сер салмаған шайыр- жазыушыны табыу қыйын. Буның тазалығы соннан ибарат-сонша дәуірлерден берлі сонша жазыушы бул темаға өзинің көз-қарасынан қарайды, мәселені шешеди. Солай етип, хәмме жазыушыда да «бул қыйын өткел, усыннан майырылсаң, оңбайсаң, аяғыңды аңлап бас», - деген бир сүрен шыққан менен, «хәр ким өзінше жилли болады» дегениндей, айралықлар, алжасыулар қыйлы-қыйлы болып атады да, қыйын өткелдің биз билмеген былғасықлы бир жағы ашылып атады.

Мәселен, Ш.Айтматовтың «Сәрүи бойлы нигарым»-ында прицеп пенен, яғный бала шаға менен жаслықтың асырымынан асырылыу сүүретленсе, «Қыйын өткел»-де оннан бурынғы, қызлар еле бир мүшесинен айырылып қалмастан бурынғы дәуірдің трагедиясы сүүретленеди. Бул көпшиликтің басынан өткен саўда, сонлықтан да повесть оқыушыны өзине бирден тартады, сонлықтан да ўақыя типик сыпатқа ийе. Бул жас өспиримлердің басынан буннан былайда өте беретуғын саўда, сонлықтан да көтерилип отырған машқала-өмири бар, қунлы мәселе. Буған повесть тўе роман жазсаң да арзыйды.

Повесть тәсиршең, ықшам етип жазылған. Сонлықтан да оқыушы оны бир отырғанда оқып шыққысы келеди. Хәдийседен де бетер оқыушының ядында Назар менен Ораздың образы қалады. Булар бир-бирине усамайтуғын, жеккеленген образлар, бир-бирине қарама-қарсы образлар. Бири жеке басының трагедиясын көтере алмайтуғын, өмирге немқурайды қарайтуғын Назар болса, бири шынайы дос, адамларды мұдамы бахытлы етиўге талпынатуғын, қыйын өткелде дос-яранға қол созыўға тайын турақлы адам- Ораз образы.

Повестьтеги автордың жетискенлиги соннан ибарат - повесть ўақыялары эпийайыдан қурамалылығы әсте өсип барып, ўақыя шийеленисип, шарықлаўы шоққысына жеткен жерде бирден тынып қалады, деген менен, қулағымызда сол наманың жаңғырығы, кеўлимизде астан-кестен көшкен бултлар...

Бул әдебиатқа жасап атырған киноның тәсири дер едик, бирақ, бул сүүретлеу Мериме қусаған атақлы жазыушыларда да бурыннан бар усыл. Усы бар нәрсенің өзине де оқымасақ ересе алмайсаң. Баянлаўдың бул

новелла формасы көпшилик жағдайда утымлы шығады, утымлылығы соннан ибарат-адамның көкирегине жеңил яки аўыр қайғы қалдырып, жақсы тәсиршең сезим пайда етеди, бетинди белдей етип қалдырмайды, оқып болып ойланыўға, өзинше жуўмақ шығарыўға мәжбүрлейди, эмоцияның күши де усыннан ибарат, повестьтиң эмоционал күши де усыннан ибарат. Усы нәрседе, темаға садықлықта, атқан оғын нышанаға дәл тийгизе билиўде, алынған эпизодлардың тийкарғы мақсеттиң сферасынан шығып кетпеўинде автор көп жетискенликке ерискен. Сондай-ақ автор повестьте жыйнақлы композиция дүзиўи менен де көзге түседи.

Кеңесбай Алламбергенов роман жанрына усылайынша үлкен таярлық хәм көп көнликпелер менен кирип келди. Оның жоқарыда биз таллап өткен «Қыйын өткел» повесть хәм гүрриңлер топламы усы пикиримиздиң гүўасы сыпатында көзге тасланады, яғный, автор туңғыш романы «Дәрбент»ке «Қыйын өткел»лерден өтип, прозаның кең гүзар дәрбентине келди.

Бир айта кететуғын нәрсе - К.Алламбергенов сол дәслепки повесть, гүрриңлеринен баслап-ақ кең тематикалық диапазонға, ири социаллық проблемаларды сөз етиўге, жоқары идеялық-көркемлик сапалылықты ийелеўге умтылды. Жазыўшының алға талпыныўы, дөретиўшилик излениўи оны ири жәмийетлик мәселелерди қозғайтуғын, кең планлы, хәр түрли тәғдирдеги қахарманлардың көркем образларын сүүретлеп беретуғын «Дәрбент» (1984), «Өмир мәўритлери» (1987), халқымыз турмысының рәмзий мағанасы болған «Дәрья тартылған жыллар» (1991) романларының дөретилиўине алып келди.

Жазыўшының ең дәслепки романы «Дәрбент» деп аталады. Хақыйқатында да, бул кәсип-техникалық тәлимниң бир сөз бенен айтылған образлы баҳасы, яғный, жазыўшы роман темасының өзине-ақ үлкен поэтикалық мәни жүклеген. Бул мәнини биз Азаматтың ағасы Таўмураттың ўәсиятларындағы мына пикирден анық биле аламыз: «Сениң кәсибиң-халқыңның мақтанышы. Сен енди билим менен тәжирийбениң беккем түйисип, хақыйқый өмирге тармақ-тармақ жолларды салып ататуғын кең гүзар дәрбенти - кәсип-техникалық тәлимниң хызметкери болғаның менен мақтансаң арзыйдыЁ».

Романда бул идея, яғный, кәсип-техникалық тәлимниң халқымыздың сиясий-жәмийетлик, тарийхый, мәдений, экономикалық раўажланыў өмиринде үлкен дәрбент жолларды анализлеп, синтезлеп, дурыс бағдар силтеп жиберетуғын тийкарғы өндирис орайы болып хызмет атқаратуғынлығы Азамат образы арқалы исенимли дәлийлленген.

Шығарманы оқып отырып, дәрбенттиң тек профтехқа берилген баҳа емес екенлигине, ал роман хәрекет етиўши қахарманлардың жеке өмир жолына да тийисли атама екенлигине көзиң жетеди. Мысалы: романның бас

қахарманы Азаматтың характеріндегі жақсылық хәм жаманлық түсиниклериниң жиги айырылысар жери, дәсле шайыр боламан деп жүрген Азаматтың профтехқа келип өмирден өз орнын табыўы, мухаббат мәселесинде Нигархан менен Турғангүлдиң қайсысына кеўил қоярын билмей жүрип, ақыр-аяғында Турғангүлди таңлаўы, сондай-ақ, тосаттан қылмыс ислерге араласып қалған жас өспирим Алпысбайдың Азамат хәм милиция хызметкерлериниң жәрдемінде жақсы жол таңлап кетиўи-булардың бәри адамның өмир жолларындағы дәрбент ситуациялар емес пе? Улыўма, романда «дәрбент» түсиниги астарлы мәниде жақсы нийетлердиң биригип, жақсылықтың жаманлықты турмыстан ысырып шығаратуғын айырылысар нуктасы етип алынған.

Буның айқын мысалы ретинде романдағы Азамат пенен Жолдасов арасындағы конфликтке көз таслаўдың өзи жеткилики.

Шығарманың ортасында бас қахарман Азамат кәсип-техникалық училищелердиң бирине өз қәлеўи менен, анығырағы, жоллама менен оқытыўшы болып келеди. Оның курсласы хәм жақсы көретуғын қызы Турғангүл де тәрбияшы болып жумысқа орналасады.

Оқыў бөлиминиң баслығы Елмурат Жолдасов оларға келиўден-ақ «қызығып» қалып, дәрхал «тәрепдары» етип алмақшы болады. Оның қызға қызыққандағы себеби-Турғангүлдиң сулыўлығынан, оны өзине хаяллыққа алыў нийетинен келип шыққан болса, Азаматқа қызыққандағы себеби-оның көркем творчество менен шуғылланатуғынлығы. Жолдасов оның бул қәбилетиниң өз мәпине пайдаланып, Азаматты өзиниң «конкурентлери» Жапбаров пенен Аметовқа қарсы қоймақшы. «Усындай ҳақыйқатшыл екенинди билетуғын едим, қарағым,-дейди ол Азаматқа Жапбаровтың жумысларының кемшилик тәреплерин «арнаўлы түрде» көрсетип киятырып. -...Сениң жазатуғын материалың бул... Қатқан фельетон! Хә, үстинен түсирдим бе! Қалай йошың тасып, арқан қозып кеткен шығар. Сеземен, сеземен... Бир оқлаўлы мылтық екенсең, енди сени атып қалайын. Әлбетте, хәзир емес... Бирақ «атылған оқ» хо анаў УПРды (директордың оқыў-өндириллик ислер бойынша орынбасары) қалпақтай ушыратуғын болсын!»

Бирақ, Азамат та, Турғангүл де Жолдасовтың бундай терис пикирдеги-өз мәпин ойлаўшы «шөкленген» адам екенлигин хә дегеннен сезбейди. Тек жумысқа араласып, барлық жағдайлар менен кеңнен танысып шыққаннан кейин ғана өз-өзине төмендегише саўал қоя баслайды:

«Бул қалай болғаны? Училище сондай-ақ «убыжық» нәрсе ме екен? Оны улыжық етип көрсетип турған не?!».

Азамат Жолдасовтың қылўаларын түсине келе, бул сораўына да жуўап табады. Ойлап қараса, училищедеги гейпара кери тартпа былғасық ислер Жолдасов сыяқлы жеке мәпин, абыройының артыўын гөзлеўши, турмыстан

артта қалған адамлардың надурис ис жүргизиўиниң ақыбети екен (Азаматтың бул ҳақыйқатлықты түсинип жетиўинде, әлбетте, Әдилбеков, Жапбаров, Нурнияз аға сыяқлы ар-хўжданлы басшы хызметкерлердиң де тәсири бар). Азамат, мине, усыннан баслап Жолдасовтың ҳәрекетлерине қарсы гүресийўди, солай етип, курсантларға дурыс тәрбия бериўди бас мақсет етип қояды.

Жолдасов оның ҳақыйқатшыл экенин сезгеннен соң, анығырақ айтқанда, дегенине жүргизе алмағаннан соң, жумысынан кемшилик табыўды нәзерде тутады, ақыр-аяғында бул «жазбай кеткирдиң баласы бир күни өзимди жалпағына салып жүрер», мен жасырып жүрген «өли жан»лардың сырын ашып қояр, деген гүман менен оны биротала училищеден шығарып жиберийў исине кириседи. Лекин, Азамат өзиниң шыдамлы ҳәрекетлери, излениўшилиги, өжетлиги, принципиаллығы, туўрылығы менен Жолдасовтың бул сырларын паш етеди. Автор Азаматтың Жолдасовқа қарсы гүреси арқалы жеңил-желпи жоллар менен күн көрийўди ойлап, устаз деген уллы атқа дақ түсиретуғын Жолдасов сыяқлы гейпара керитартпа адамлар менен маўасасыз гүресиў зәрүрлигин дәлийллейди.

Ең баслысы-жазыўшы бул романда Азамат, Әдилбеков, Турғангүл, Жапбаров сыяқлы адамлардың жәмийетлик ҳәм жеке турмысын сўўретлеў арқалы кәсип-техникалық тәлимниң техникалық әсирдиң жаңа адамын тәрбиялаўда тутқан орнын анық көрсете алған. Солай етип, кәсип-техникалық оқыў орынлары ҳеш қандай «убыжық» емес екенлигин, жасларға кәсип-өнер көнликпелерин беретуғын әжайып оқыў орны-илим менен практиканың түйискен дәрбенти екенлигин усындай исенимли материаллар менен дәлийллеген.

Жазыўшының роман жанрына болған батыл қәдемин дәлийллейтуғын және бир мысал-оның 1987-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан шыққан «Өмир мәўритлери» романы болып табылады. Роман лирико-психологиялық планда жазылған. Себеби, ол шығарма өз материалының жаңалығы менен, өзине тән сўўретлеў усылы менен, бүгинги заманласларымыздың қарама-қарсылықлы турмысын қызығарлы сўўретлеп бериўи менен әдебий жәмийетшиликке ҳәр қыйлы пикирлерди келтирип шығармақта, ҳәттеки, айырым әдебиятшылар (қараңыз: К.Султановтың «Әмиўдәрья» журналының 1988-жыл №1 санында жәрияланған мақаласы) роман ҳаққында бир жақлама пикирлер билдирди, оның бул ҳәрекетти тырнақ астынан кир излеўге усап кеткендей болады.

Романның биринши бөлими «Сезимлер сағымы» деп аталады. Бул бөлимде жас илимпаз Султан Сапаровтың аспирантлық жыллары сөз етиледі. Бас қаҳарманның характери де бул дәўир жанлы бақлаў пайыты екенлигин, яғный, ҳәр қандай исте, мейли, ол илим тараўы ма, мейли, санаат

па, ең дәслепп түсиниклер ғана қәлиплесетуғынын, бирақ, ол түсиниклердиң ақ-қара екенлигин бул дәўирде адам жетерли түсинбейтуғынын, адам, айрықша жаслар, дәслеппки түсиниктиң курбаны, қулы болып қалатуғынлығын автор шығармада символикалық образ-Ли́ра арқалы ашып береди.

Бул бөлимде идеал қахарман Лираның сыртқы портрети менен жас илимпаз Султанның ишки кеширмелерине айрықша итибар берилген. Жазыўшы бул бөлимде де идеяның еле турмыс шынлығына айланбаған тек қыялда ғана жасап атырған дәўирин тастыйықлап көрсеткен.

Романның еккинши бөлими «Дығырық» деп аталынған. Бул, бириншиден, қахарман характериниң эволюциясындағы, жас илимпаз жазыўшының жеке өмиринде дығырық болса, еккиншиден, жәмийетлик өмирдеги дығырық. Бул дығырық еки тәреплемеде Султан образы арқалы ашып берилген. Себеби, өмир-гөззаллық, онда өз ойыңды емин-еркин иске асыра бериў мүмкин, деп ойлап жүрген Султан бул бөлимде үлкен қарсылықларға ушырайды, идеяның турмысқа ениўи ол ойлағандай аңсат ис болмайды, қыялында оның ақ деген нәрселери турмыста қара болып шығады. Сол ушын тек көриў, сезиў ғана жеткиликсиз. Ал, көрген-билгенлерин ҳаққында кең ойланып, терең толғаныў керек, деген жуўмақ шығарады, бул бөлимнен автор.

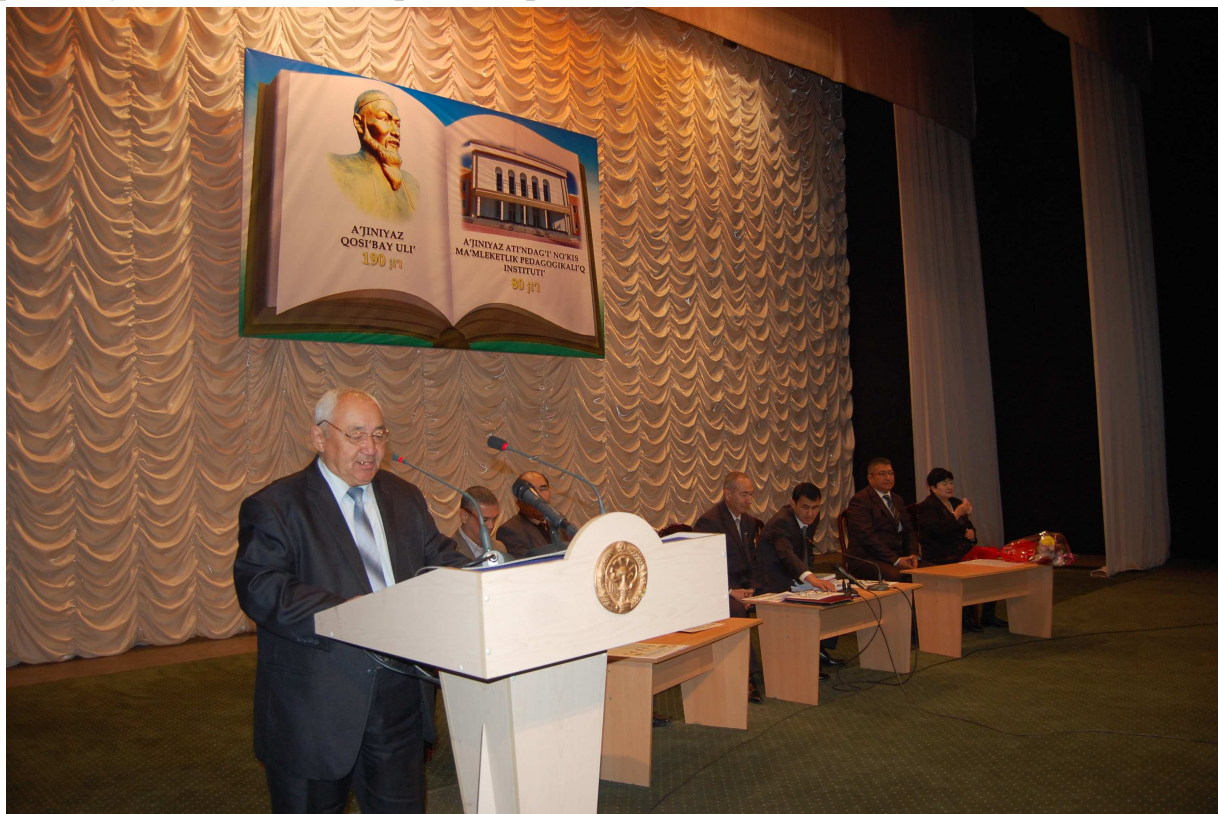
Тилекке қарсы, барлық адамлар ондай емес... хәттеки, өзиниң идеалы деп билип жүрген Лирасы да оның күткениндей болмай шығады, ол тек өзиниң қыялын ғана жақсы көрип жүрген екен. Ли́ра жаман қыз болмағаны менен, пүткиллей басқа адам қусайды, Султан ҳаққында қыялына да келтирмейди екен... Ли́ра ғой Ли́ра, оның дос билип жүрген ең жақын адамлары да басқаша қусайды, қараса, олар раўажланыўдың аяғына тусаў болып жүрген екен. Мысалы, кафедра баслығы Қурбанбай, оның садық досты Хожан, совхоз директоры Қойлыбай, өзиниң жигит ағасы Хәкимбай, Аймалақ хәм т.б. адамлар. Усылар себепли илим де, халық хожалығы да дығырыққа таялып қалған. Олардың усындай хәрекетлери айырым хұжданлы адамлардың дығырыққа таялыўына да себепши болып атыр. Султан бул нәрсени басы тасқа тийген шешиўши пайытта анық сезеди. Анық сезиниў оның характерине үлкен бурылыс жасап жибереди.

Автор қахарман характериндеги усы бурылыс пайытты, яғный, ақ-қараның не екенлигин анық түсингеннен кейинги ҳақыйқатлықтың турмысқа реал ениў пайытын романның «Бурылыс» деп аталатуғын үшінши бөлиминде кең түрде сўўретлеп береди. Жас илимпаз ҳақыйқатлық дегенниң не екенлигин түсинип жеткени менен, оны әмелге асырыў ушын әдеўир қыйыншылықларды бастан кеширеди, бирақ, онда қәлиплескен актив

турмыслық позиция бул қыйыншылықлар үстiнен жеңiп шығыуына себепши болады.

Улыұма, К.Алламбергенов бул романында басқа қарақалпақ сөз шеберлерiнен өзiне тән почерки, көркем усыллары менен өзгешеленiп турады, яғный автор, бизiңше, жаңа творчестволық эксперимент жолы менен баратырғандай көрiнеди.

К.Алламбергеновтың «Өмир мәүритлери» романында тырнақ тасы қалана баслаған тәбият хәм инсан экологиясы машқаласы 1991-жылы жарық көрген «Дәрья тартылған жыллар» романында арнаулы түрде сәүлеленiу тапты. Романда "әрезсизлик дәүирiнен алдыңғы он жыллықларда республикамызда жүз берген экологиялық апатшылық трагедиясы заң хызметкерлери турмысы фонында шебер ашып берилген. Автордың айтажақ пикири айқын. Жазыушы, адам-тәбияттың айырылмас бир бөлеги, ең жоқары дәрежеде рауажланған материя болар екен, тәбият адамсыз, адам тәбиятсыз жасай алмайды. Демек, тәбият экологиясы менен адамның руұхый экологиясы бузылған жерде тәбияттағы тең салмақлық та бузылады, адамның хәр қандай ақылай алжасығы-тәбиятқа қарсы атылған оқ, тәбияттың бузылуы адамлардың, тутас бир халықтың этникалық ыдырауына, руұхый жарлыланыуына, хәтте, жоқ болып кетиуiне алып келеди. Сол ушын автор романда бир-биримизге, ана-тәбиятымызға абайлап қатнас жасайық, деген үлкен гуманистлик шақырықты ортаға таслайды.



*Әжинияз атындағы НМПИның 80 жыллығы хәм Әжинияз Қосыбай улының тууылғанына 190 жыл толуы мүнәсибетине байланысly Бердақ атындағы мәмлекетлик театрда Республикалық салтанатлы мәжлисте проф К. Алламбергенов бас баянатшы.*



*Өзбекистан Қаҳарманы, Өзбекистан ҳәм Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов пенен НМПИде өткерилген әдебий кешеде ушырасыў пайытында.*



*Өзбекистанға белгили илимпаз, филология илимлериниң докторы, профессор Төре Мирзаев пенен ушырасыў*



*Өзбекстан Қаҳарманы, Өзбекстан хәм Қарақалпақстан халық жазыушысы Т. Қайыпбергенов пенен НМПИ Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультети талабалары менен ушырасыу.*



*Қазақстан Республикасы Түркстан қаласындағы Түрколог-илимпазлардың Халық аралық конференциясындағы белгили түрколог Ергебек Құлбек улы (ортада) мененушырасыу.*



*Германиялы илимпаз Карл Райхельдинң Әжинияз атындагы НМПИда филологлар ҳәм фольклортаныўшылар менен ушырасыўы.*



*Өзбекистан Қаҳарманы, шайыр Абдулла Арипов профессор К. Алламбергеновтың «Кең дүньяға қушақ ашқан жазыўшы» китабының презентациясы ўақтында.*



*Қазақстан Республикасы Түркстан қаласындағы Түрколог-олимпазлардың Халық аралық конференциясынан көринис.*



*Ўзбекистан Қаҳарманы Т. Қайыпбергенов, шайыр Ш. Аянов  
ҳәм жазыўшы К. Алламбергенов*



*Өзбекистанга белгили композитор Н. Муҳамметдинов, НМПИ ректоры Б.Пренов ҳам  
К.Алламбергенов ушйрасыў пайтында*



*НМПИ ректоры Б.Пренов профессор К. Алламбергеновты 60 жыллық мүбәрек жасы менен  
қутлықлаў ўақтында*

## II БӨЛИМ

### ҚЎШ ИСТЕЪДОД СОҲИБИ

Филология фанлари доктори, Бердақ номидаги Қорақалпоғистон давлат мукофоти совриндори, профессор Кенгесбой Алламбергенов ҳам илмда, ҳам ёзувчиликда жамоатчиликка танилган олим ёзувчидир. Очиғи, икки соҳада муваффақият қозониб эл-юртга танилган, ҳурмат қозонган инсонлар кўп эмас. К.Алламбергеновнинг илмга садоқати, ёзувчиликка қизиқиши ва тинимсиз ижодий изланишлари уни олимликнинг улкан мартабасига, ёзувчиликнинг фахрли пиллопояларига кўтарди.

Маълумки, биз ким ҳақида сўз юритмайлик, қандай касб ва лавозим эгаси бўлишидан қатъий назар, аввало, унинг ҳаётда босиб ўтган йўли, у ёки бу мавқега эришмоқ учун қилган саъй ҳаракатлари бирма-бир кўз олдимиздан ўтади. Шу маънода К.Алламбергенов ҳам эзгу мақсадларга эришмоқ учун бир талай ҳаёт ва меҳнат йўлидан юриб ўтди. У ўрта мактабни тамомлаб бир муддат қишлоқдаги бир корхонада тракторчи бўлиб ишлади. Сўнг Қорақалпоқ давлат педагогика институтининг тарих филология факультетида таҳсил олиб, имтиёзли диплом билан тамомлади. Кейинчалик «Жеткеншек» газетасида муҳбирлик қилди, армия хизматидан қайтгач, касб-ҳунар училищесида меҳнат фаолиятини давом эттирди, қорақалпоқ тили ва адабиётидан ўқувчиларга дарс берди. Кенгесбойдаги адабиётшуносликка қизиқиш уни Нукус давлат университети аспирантурасида ўқишга чорлайди. Орзуси ўшалгач, илм билан астойдил шуғуллана бошлайди. Аспирантурани тамомлаган ёш олим университетнинг қорақалпоқ адабиёти кафедрасида ўқитувчи қилиб қолдирилади, турли лавозимларда ишлайди.

Нукус давлат педагогика институти қайта ташкил этилгандан сўнг у қорақалпоқ адабиёти кафедраси мудири, филология факультети декани, институтнинг ўқув ишлари проректори лавозимларида фаолият олиб борди. Айни кунларда у институтнинг қорақалпоқ адабиёти кафедрасини бошқармоқда. Кўриб турибсизки, К.Алламбергенов нафақат илм ёки бадиий ижод, шу билан бирга таълим-тарбия тизимида ҳам муваффақиятли фаолият кўрсатиб келаяпти.

К.Алламбергенов илм йўлидаги илк қадамларини қорақалпоқ фольклорини ўрганишдан бошлады. Аниқроқ қилиб айтсам, тадқиқотчилар эътиборидан четда қолиб келаятган қорақалпоқ халқ оғзаки ижодидаги “айтишув” жанри ва унинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш олимнинг дастлабки илмий ишининг бош мавзуси бўлди. 1989 йилда шу номда китоб нашр эттирди. Олим фольклор йўналишидаги илмий

изланишларини давом эттирди. Унинг навбатдаги тадқиқот объекти “Едиге” достони бўлди. Кенгесбой достон юзасидан узоқ йиллар илмий кузатишлар олиб борди, мақолалар, китоблар эълон қилди. Ва 1995 йилда “Қорақалпоқ халқ достони «Едиге» номли йирик монографиясини нашрдан чиқарди. Китобда достоннинг генезиси, жанр хусусиятлари, миллий версиялари типологияси ва поэтикаси каби назарий масалалар атрофида сўз юритилди. Олим ушбу монография асосида докторлик диссертациясини ҳам ҳимоя қилди. Бу тадқиқот муаллифни едигешунос олим сифатида Марказий Осиё адабиётшунослигига ҳам танитди десам хато бўлмас.

К.Алламбергенов қорақалпоқ адабиётшунослигининг турли соҳалари билан ҳам фаол шуғулланиб келаётган олим. У мумтоз ва ҳозирги замон қорақалпоқ адабиёти тўғрисида туркум илмий асарлар ёзди. Мақолалар, китоблар чоп эттирди. Муаллифнинг «Мустақиллик даври қорақалпоқ адабиёти», «Ҳозирги адабий йўналиш», «Мангу булоқ» (И.Юсупов ижоди ҳақида); «Кенг дунёга кучоқ очган ёзувчи» (Т.Қайпбергенов ижоди ҳақида); «Булбулзибон улкан шоир» (Ажиниёз ижоди ҳақида. Ҳаммуаллифликда) «Миллий мафкура ва қорақалпоқ фольклори» каби қатор мақолалари, рисоалари ҳозирги замон қорақалпоқ адабиётшунослигининг яхши намуналаридир.

К.Алламбергенов илмий фаолиятининг яна бир қирраси бор. Бу олимнинг умумтаълим мактаблари ва Олий ўқув юртлари учун ёзган дарслик, илмий-услубий ўқув қўлланмалари билан боғлиқ методик ишлари. Муаллифнинг «Қорақалпоқ адабиёти», «XX аср қорақалпоқ адабиёти» (ҳаммуалифликда) каби салмоқли китоблар шу кунларда талабалар учун муҳим дарслик-қўлланма вазифасини ўтамоқда.

Энди К.Алламбергеновнинг ёзувчилик фаолияти ҳақида. Кенгесбой ёзувчилиқни кичик-кичик ҳикоялар машқ қилишдан бошлаган, кўпроқ болалар ҳаётига қизиқиб, шу мавзуда қалам тебратди. “Соз чалган бола”, “Дастлабки беш”, “Тонг болалари”, “Қуш ҳақида эртақ”, “Соғинч” ҳикоялари катта насрнинг кичик жанридаги дастлабки муваффақиятлар эди. Гарчи улар ёш ёзувчининг илк изланишлари бўлсада, ҳаёт фактларини бадий умумлаштиришда, болалар характериға хос белгиларни оддий, унутилмайдиган ифодаларда, деталларда тасвирлашга интилаётгани унинг келажагидан дарак бериб туради. Ҳаётдан болаларбоб воқеаларни танлаш, фактларнинг маърифий аҳамиятини бадий талқин қилишда Кенгесбойнинг тажрибаси ортиб, маҳорати шаклланиб борди. Энди у турмушнинг жиддийроқ муаммолари ҳақида ҳикоялар ёзишга киришди. “Ер монологи”, “Оқшомдаги суҳбат”, “Қўхна оҳанг”, “Оқ баскур”, “Мавсумсиз никоҳ” ҳикояларида қаламга олинган мавзулар ҳаётийлиги

бадий савия жиҳатидан ҳам ёзувчининг ҳикоядан ҳикояга маҳорати ўсиб, таланти чиниқиб бораётганидан дарак беради.

Ёш ёзувчининг бадий ижодда эришётган муваффақиятлари таниқли адиблар назаридан четда қолмади, қўллаб-қувватланди. Жумладан, машҳур ёзувчи Тулепберген Қайпбергенов қорақалпоқ адабиётига ўз ижодий услуби, ўзига хос талант йўналишига эга қаламкаш кириб келаётганини ва келажакда ундан яхшигина ёзувчи чиқишини башорат қилиб, К.Аламбергеновга Ўзбекистон матбуоти орқали “Оқ йўл” тилади. “Оқ йўл”га Кенгесбойнинг ўзбек тилига ўгирилган “Оқ баскур” номли ҳикояси ҳам илова қилинган эди. Устоз ёзувчининг оқ фотиҳаси, бир жиҳатдан, ёш ёзувчига билдирилган ишонч бўлса, иккинчидан, унга юкланган масъулият ҳам эди. Кенгесбой бу ишончни оқлаш учун масъулиятни ҳис қилиб, астойдил ижодга бел боғлади. Насрнинг каттароқ жанрларига ҳам қўл урди. Ҳикоя жанрида тўплаган тажрибаларини қисса жанрида синаб кўрди. Ҳаёт материали қамровини кенгайтирди, ёрқин характерлар яратиш эпик жанрнинг етакчи мезонларларидан бири эканлигини идрок этиб, қиссалар ёзишга киришди. “Қушлар қайтган кун”, “Қийин доvon” қиссалари мана шу ижодий меҳнатнинг самарасидир. Агар биринчи повестда экология муаммолари, шахсий манфаат деб ўрмон ва тўқайзорлардаги ноёб қушларни кириб юбораётган браконерларнинг ёзувликлари кескин қораланса, иккинчи қиссада ҳаётга, муҳаббатга енгил-елпи муносабатда бўладиган масъулиятсиз ёшларнинг мураккаб тақдири ёрқин образларда чизиб берилади. Қиссалардаги ёзувчининг позицияси, табиатни муҳофаза қилиш билан боғлиқ концепциялари, шунингдек, маънавий-ахлоқий масалаларга доир чиқарган ҳаётий хулосалари, давримиз муаммоларига ҳамоҳанг бўлганидек, тарбиявий аҳамиятга ҳам эга.

К.Алламбергенов насрда қалам тебратишни давом эттириб, роман жанрига ўтди. У ҳозирга қадар уч роман эълон қилди. Романнинг имконияти ҳикоя ёки қисса жанрларига қараганда кенг ва ранг-баранг. Хоҳлаган ҳаёт материални хоҳлаган шакл ва мазмунда ифодалаш имконияти бор. Уч романида ҳам Кенгесбой бу имкониятдан фойдалана олди, даврни характерлайдиган долзарб муаммоларни мукамал образларда бадий ёритишга эришди. “Чорроҳа” шундай йўналишдаги яхши роман. У ёзувчининг романдек мураккаб жанрдаги биринчи тажрибаси бўлсада, муваффақиятли чикди. Республика кўламида ўтказилган танловда ғолиб бўлди. Роман ўтган асрнинг 80 йиллари ўрталарида ёзилган. Шўролар даври таълим-тарбия тизимидаги баъзи камчиликларни бир ўқув юрти мисолида фош қилиш, хатоларни бартараф этишга киришган, жамоада соғлом муҳит яратиш учун кураш олиб борган фидоий инсонлар образи талқини ёзувчи диққат марказида туради. Турғангул шундай характердаги

образ. У олий ўқув юртини битириб, йўлланма билан касб-хунар ўқув юртига ишга келади. Кўрадики, жамоада таълим-тарбия ишлари издан чиққан, раҳбарлар, ўқитувчилар ўртасида кўзбуямачилик, ичкиликбозлик авж олган. Турғангул соғлом фикрли кишиларга таяниб вазиятни ўнглаш учун ҳаракат бошлайди, жамоада соғлом муҳит, ташкил этади, адолат ўрнатади. Албатта, бу ишлар осон кечмайди, адолат тантанаси учун қаҳрамонининг бир талай қийинчиликлар ва тўсиқларни енгиб ўтишига тўғри келади. Бу ҳаёт материали ёзувчига кескин конфликтлар, образлараро тўқнашувлар фонида ёрқин характерлар чизиш имконини беради. Ва бу усул ҳар бир образнинг ҳаётий ва ишонарли чиқишини таъминлайди. Турғангул турли зиддиятларда чиниқиб тобланган қорақалпоқ насрида яратилган янги типдаги образ. Шўролар тузумига хос қонун қоидалар ҳукмронлик қилиб турган бир шароитда, шу ҳаётнинг ичида яшаб, унинг сиёсати ва мафқурасига зид руҳда асар ёзиш, менимча, бу ҳам бир мардлик.

К.Алламбергеновнинг шундай йўналишда ёзилган яна бир романи бор. Муаллиф уни «Умр манзиллари» деб атаган. Роман ғоявий йўналишига кўра ёзувчининг “Чорраҳа” романига ўхшайди. Шўролар тузумининг носоғлом муҳити, мунофиқона сиёсатининг инсонлар тақдиридаги салбий оқибатлари ёш олим Султоннинг ҳаёт ва кураш йўли мисолида очиб берилади. Султон ҳақиқат, адолат тантанаси учун курашиб яшайдиган инсонлар тимсоли. Асардан кўзланган асосий мақсад ҳам шу – инсон ҳаётда бирор ноҳақлик ёки адолатсизликка учраса, умидсизликка берилмай, адолат ўрнатилгунча кураш олиб бормоғи лозим. Роман шу фазилати билан ҳам ўқувчига иборат.

К.Алламбергенов роман ёзишни тўхтатмади, романдан романга ўсиб борди, маҳорати ошди. «Дарё тортилган йиллар» романи ёзувчига анча шуҳрат келтирди, романнавислик мавқеини мустаҳкамлади. Китобхонлар ҳам, адабий жамоатчилик ҳам асарни яхши қабул қилди. Романнинг Бердақ номидаги давлат мукофоти билан тақдирлангани қорақалпоқ насрининг жиддий ютуғи бўлганидек, ёзувчининг ўзини ҳам қорақалпоқ романчилигининг номдор адиблари қаторига қўшди. Асар Орол денгизининг инқироzi билан боғлиқ ижтимоий-сиёсий, маънавий ахлоқий масалалар тасвирига бағишланган. Романда даврни характерлайдиган конфликтлар, чинакам миллий характерлар яратилган. Орол ҳалокати, бузилган экологик муҳит нафақат инсонлар саломатлигига салбий таъсир кўрсатди, ҳаётнинг айрим кўринишларини издан чиқарди, балки одамлараро муносабатларни ҳам мураккаблаштирди. Ёзувчи табиат мувозанатининг бузилиши оқибатида ҳаётда рўй берган ёки рўй бераётган салбий ҳолатларни шунчаки тасвирламайди, уларни драматик руҳда талқин этади. Адолат ва ҳақиқат учун курашган инсонлар характери шу

усулда очилади. Шу маънода «Дарё тортилган йиллар» ёзилиш услубига кўра фош қилувчи романга яқин. Асардаги Назар ота мукаммал чиққан образлардан бири. У виждонли, садоқатли, имони бутун, табиат фидойиси ва ҳимоячиси, боғ яратиб халқини хушнуд этиш йўлида юрган чин инсон. Лекин отанинг хайрли ишлари қўллаб қувватланмайди, аксинча у яратган боғлар пайҳон қилиниб, мевали дарахтлар кесиб ташланади, ўрнига пахта, шоли экилади. Раҳбарларнинг бу ўзбошимчалиги, зўравонлиги отани руҳан эзади, умрига заволят этади. Отаси бошлаган ишни давом эттириш невараси Жалғас зиммасига тушади. Жалғас ҳуқуқшуносликда ўқиб, терговчи касбини эгаллайди. Бобосининг амалга ошмай қолган орзусини рўёбга чиқариш учун табиат қушандаларига қарши кураш бошлайди. Хусусан, романинг иккинчи «Виждон амри» китобида Жалғас образи барча қирралари билан намоён бўлади: иродаси мустаҳкам, мард, ҳақиқат ва адолат учун курашда ҳеч нарсадан кўрқмайдиган, жасоратли милиция ходими, терговчи қиёфасида кўринади.

Муаллиф романда шўролар тузумининг мураккаб турмуш шароитини ҳаққоний тасвирлайди, эзгуликларни тасдиқлаш билан бирга, хатолардан хулоса чиқаришга, такрорламасликка, тараққиётимизга тўғаноқ бўлаётган иллатларга муросасиз бўлишга чақиради. Роман мустақилликнинг дастлабки йилларида ёзилди. Бир қарашда романга тасвир объекти бўлган мавзу бугуннинг нуқтай-назаридан эскирган, янги эмасдек, айтилган гаплардек туюлиши мумкин. Аслида, фикримича, романда тасвирланган воқеалар, гарчи яқин ўтмишдаги турмушнинг баъзи нобоб кўринишларидан ҳикоя қилсада, ҳар бирида бугунги куннинг нафаси бор. Ҳозир ҳам экологик муҳитни бузиб, табиат бойликлариغا хиёнат қиладиган, майда-чуйда манфаатлар деб бутун-бутун боғларни қуритиб, чулистонга айлантиришга ўринаётган кимсалар оз бўлса-да бор экан, «Дарё тортилган йиллар» романига ўхшаш асарлар ҳеч қачон аҳамиятини йўқотмайди, одамларни табиатга зарар етказувчилардан огоҳ бўлишга, уларга қарши курашга чақиритишда давом этаверади...

Мана, К.Алламбергеновнинг ҳаёт ва ижод йўлига ҳам бир назар ташладим, илмий, бадиий асарларига бир сидра шарҳ бердим. Кенгесбой бу йил олтиминч ёшга тўлади. Одатда, юбилей характеридаги мақолада ижодкорнинг камчиликлари четлаб ўтилади. Мен ҳам бу анъанани бузгим келмади. Қолаверса, унинг қиссалари ва романларида бўртиб турган камчиликларни ҳам кўрмадим. Шуларга асосланиб ишонч билан айта оламанки, мақолам қаҳрамони кўш истеъдод соҳиби – илмий салоҳияти бақувват, ёзувчилик маҳорати етилган инсон. Фақат биргина истагим бор. Кенгесбой бундан 20-25 йил олдин ёзган қиссалари ва романлари билан фахрланиб юравермасдан, ёзувчилик талантини худди

илм йўлидаги фаоллиги даражасига кўтарса, қорақалпоқ насрининг дарғалари сафини кенгайтириб, бу адабиётнинг довруғини янада оширишга ҳисса қўшса, унинг дарғаларидан бирига айланса экан, дегим келади. Ушбу ният амалга ошса, бир қаноти олимлик, иккинчи қаноти ёзувчилик бўлган Кенгесбойнинг ижодий парвози бундан-да юксак бўлишига ҳеч шубҳа қилмайман. Бу йўлда ҳамкасаба дўстим, олим ва ёзувчи, устоз ҳамда мураббий Кенгесбой Алламбергеновга фақат омад ва муваффақият ҳамроҳ бўлишини тилайман!.

## **ҮШИНШИ БӨЛИМ**

### **ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫҚ ХӘМ ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ МИЙНЕТЛЕРИНИҢ БИБЛИОГРАФИЯСЫ**

#### **ДИССЕТАЦИЯ ХӘМ АВТОРЕФЕРАТЛАРЫ:**

1. Алламбергенов К. Айтыс в каракалпакской литературе (Специфика жанра. Пути формирования и развития): Дисс. ...канд. филол. наук / Институт языка и литературы АНРУз.-Ташкент: 1985. 157 с.;
2. Алламбергенов К. Айтыс в каракалпакской литературе (Специфика жанра. Пути формирования и развития): Автореф. дисс. канд. филол. наук / Институт языка и литературы АНРУз.-Ташкент: 1985. 22 с.;
3. Алламбергенов К. Каракалпакский народный эпос «Едиге» (Жанровые признаки. Типология национальной версии. Поэтика.): Дисс. ...д-ра филол. наук / Нукусский педагогический институт им. Ажинияза.- Нукус: 1995. 288 с.;
4. Алламбергенов К. Каракалпакский народный эпос «Едиге» (Жанровые признаки. Типология национальной версии. Поэтика.): Автореф. дисс. ...д-ра филол. наук / Нукусский педагогический институт им. Ажинияза.- Нукус: 1995. 55 с.;

#### **ИЛИМИЙ БАСШЫЛЫғыНДАғы ҚОРғАЛған КАНДИДАТЛЫҚ ДИССЕРТАЦИЯЛАР:**

1. «Қарақалпақ салт-дәстүр жырлары».- С.Қазақбаев-2000-жыл.;
2. «Қарақалпақ халық дәстаны «Юсуп-Ахмет».-Х.Жақсымова. 2009.;
- 3.«Бердақтың «Шежире» дәстанында фольклорлық хәм реалистлик сүўретлеў усылларының қолланыў өзгешелиги».-А.Утамбетова 2011.;

#### **ИЛИМИЙ ОППОНЕНТЛИК ЕТКЕН ИЛИМИЙ ЖУМЫСЛАРЫ:**

- 1.«Хорезм халық ертеклери типологиясы».-Ж. Юсупов-1989.;
- 2.«Ғәрезсизлик дәўириндеги каракалпақ публицистикалық лирикасы».- А.Аяпов - 2010;
- 3.«Қарақалпақ повестлеринде стиллик изленислер». - Ж.Сагидуллаева - 2010;
- 4.«Тарийхый романларда тарийхый шынлық хәм көркем таллаўдың синтези» (К.Мамбетовтың тарийхый шығармалары мысалында).-А.Алламбергенов-2011.

#### **КИТАПЛАРЫ:**

- 1.Қарақалпақ әдебиятында айтыс (жанрлық өзгешелиги, пайда болыўы, қәлиплесийи хәм раўажланыў жоллары)./Монография. Нөкис:«Қарақалпақстан». 1989.;
- 2.Қарақалпақ балалар әдебияты./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыў бағдарламасы. Нөкис: «Билим». 1993.;

3. Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтына 60 жыл./ Илимий очерк кітапша. Нөкіс: «Қарақалпақстан». 1994.;
4. Қарақалпақ халық дәстаны (Генезиси жанрлық белгилери, миллий версиялар типологиясы хәм поэтикасы)./ Монография. Нөкіс: «Билим».1995.;
5. Қарақалпақ әдебиятын оқыту методикасы./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы. №1-2, 1998;
6. Қарақалпақ әдебияты тарийхы (Ерте дәуир ХІХ әсирге шекем)./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы. №3-4. 1998;
7. Әдебияттаныу тийкарлары./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы. №1-2. 1999;
8. ХVІІІ-ХІХ әсирдеги қарақалпақ әдебияты./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы. №3-4. 1999;
9. Хәзирги әдебий жөнелис./ НМПИ талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. НМПИ киши типографиясы.2002.;
10. Қарақалпақ фольклоры./ НМПИ, Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультети талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. НМПИ киши типографиясы.2002.;
11. Хәзирги әдебий жөнелис./ НМПИ, Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультети талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. НМПИ киши типографиясы.2002.;
12. ХХ әсир Қарақалпақ әдебияты./ НМПИ, Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультети талабалары ушын үлги оқыу бағдарламасы. «Қарақалпақстан муғаллими» журн.. 2002.;
13. Қарақалпақ әдебияты./Орта мектеплердиң ХІ класы ушын хрестоматиялық оқыу қолланба. Нөкіс:«Қарақалпақстан». 1998.;
14. ХХ әсирдиң 60-80-жылларындағы Қарақалпақ әдебияты./ НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыу қолланба. НМПИ киши типографиясы.2003.;
15. Хәзирги әдебий жөнелис./ НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыу қолланба. НМПИ киши типографиясы.2004.;
16. Миллий мафура хәм қарақалпақ фольклоры./ НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыу-методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2005.;
17. ХХ әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы./ НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыу-методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2005.;
18. Ғәрезсизлик дәуир қарақалпақ әдебияты. / НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыу-методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2005.;
19. Қарақалпақ халқының аўызеки көркем дәретпелери. / Оқыу көрсетпе. НМПИ киши типографиясы.2007.;
20. ХХ әсир қарақалпақ әдебияты./Академиялық лицейлердиң ІІІ курс талабалары ушын сабақлық.Нөкіс:«Билим». 2007.;

21. XX әсир қарақалпақ әдебияты: әдебий портретлер./ Оқыў қолланба. НМПИ киши типографиясы.2007.;
22. XX әсир қарақалпақ прозасы: раўажланыўының баслы бағдарлары./ НМПИ Филология факультетлери талабалары ушын оқыў-методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2008.;
23. Кең дүньяға кушақ ашқан жазыўшы (Т. Қайыпбергеновтың өмири хәм дәретиўшилиги)/ Оқыў қолланба. НМПИ киши типографиясы.2009.;
24. Мәңги булақ (И. Юсупов дәретиўшилиги)/ Оқыў қолланба. НМПИ киши типографиясы.2009.;
25. Миф, ертек, тарийх хәм дәстан./Монография. НМПИ киши типографиясы.2014.;
26. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы./ ЖОО талабалары ушын сабақлық. Нөкис:«Билим»-2011.( А.Пахратдинов, М.Бекбергеновалар менен бирге);
27. Бүлбилзибан уллы шайыр./ «Әжиниязтаныў» арнаўлы курсы бойынша методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2013;
- 28.Ғәрезсизлик дәўир қарақалпақ әдебияты./Методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2013;
- 29.«Бозатаў» хәм тарийхий шынлық./ Методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2014;
- 30.Мәңги булақ./ Методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2014;
- 31.Кең дүньяға кушақ ашқан жазыўшы. Методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2014;
- 32.Бүлбилзибан (Әжинияз таңламалы шығармалары)/ Методикалық қолланба. НМПИ киши типографиясы.2014.

### **КӨРКЕМ-ӘДЕБИЙ ДӨРЕТПЕЛЕРИ:**

1. Қыйын өткел. Нөкис:«Қарақалпақстан»-1983.;
  2. Дәрбент. (Роман, повесть) Нөкис:«Қарақалпақстан»-1985.;
  3. Қуслар қайтқан күн (Повесть, гүрриңлер).Нөкис:«Қарақалпақстан» 1995.;
  - 4.Өмир мәўритлери. (роман, гүрриңлер). Нөкис:«Қарақалпақстан»-1987.;
  5. Дәрья тартылған жыллар. Нөким: «Қарақалпақстан»-1992.
- \* Буннан тысқары К. Алламбергеновтың айырым повесть хәм гүрриңлери англичан, рус, ноғай тиллеринде де аўдармаланып шығарылған.*

### **МАҚАЛАЛАРЫ:**

1. Ата мәкан келбети./ «Әмиўдәрья» журн..-№8, 1979.;
2. Хәзирги повестлерде мухаббат темасы./ «Әмиўдәрья» журн..-№11, 1979.;
- 3.Дослық айтыслары./ «Жаслар ҳаўазы» топламы.–Нөкис: «Қарақалпақстан», 1980.;
4. Өткендеги шайырлар айтысы./ «Әмиўдәрья» журн..-№12, 1980.;
5. Жуўап айтыслары./ «Қарақалпақ әдебиятының мәселелери» топламы. – Нөкис: НМУ баспасы,1980.;
6. Шайырлар айтысының гейпара мәселелери./ «Әмиўдәрья» журн..-

№5, 1984.;

7. Шешенлер айтысы./ «Жаслар орбитасы» топламы.-Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы,1986.;

8. 86-жылдың прозасы./ «Әмиўдәрья» журн..-№5,1987.;

9. Бердақтың жазба хат айтыслары./ «Бердақ ҳаққында сөз» топламы.-Нөкис: «Қарақалпақстан»,1987.;

10. Қ.Айымбетов – публицист жазыўшы./ «Әмиўдәрья» журн..-№7,1989.;

11. Ығбал жағасы (Ш.Сейтов прозасы)./ «Әмиўдәрья» журн.- №1, 1989.;

12. Қарақалпақ әдебиятында синтез проблемасы./ «Материалы XII ой научно-теоретической конференции проф.-преп. состава НГУ-Нукус. Изд-во НГУ.1988.;

13. Руўхый Аралымыз – ана тилимизди қадирлейик./ «Әмиўдәрья» журн.- №6, 1989.;

14. Миллийликтің бир белгиси ямаса этнографиямыздың айырым мәселелери./ «Әмиўдәрья» журн.-№11,1989.;

15. «Қарақалпақ әдебияты тарийхы» пәни бойынша әмелий жумысларды шөлкемлестириўдиң гейпара мәселелери./ «Өзбек, қарақалпақ, казак әдебиятын оқытыўдың, айырым мәселелери» топламы.-Нөкис:НМУ баспасы.1990.;

16. Мәдениятымыз тарийхында үлкен ўақыя./ «Әмиўдәрья» журн.-№8, 1990.;

17. «Қарақалпақ әдебияты тарийхы» пәнин қалай оқытыў керек./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№1, 1992.;

18. «Едиге «Москваны жаўлап алғанба, ямаса «Едиге» дәстанының тарийхый дереклери»./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№2, 1992.;

19. Қарақалпақ балалар әдебияты./ Нөкис.«Билим» баспасы.1993.;

20. Миллий жазыўымызды қалай жетилистиремиз./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№2-3,1993.;

21. Едиге дәстанын үйрениўдиң әхмийетли мәселелери./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№1,1993.;

22. «Тулым бий» - «Едиге» дәстанының бир варианты./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№2-3,1993.;

23. Және де «Едиге» ҳаққында./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.- №1,1994.;

24. «Қорқыт ата» китабы ҳәм қарақалпақ қаҳарманлық дәстанлары./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№3-4,1994.;

25. Билимдан педагог, нәзик дилмаш./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.- №1-2,1995.;

26. Фольклор машқалаларына жаңаша пикир жуўыртайық./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№1-2, 1995.;

27. Әмир Темур, Едиге султан, Тоқтамыс хан ҳаққында тарийхый ҳақыйқатлықлар./ «Әмиўдәрья» журн.-№1-2,1995.;

28.«Едиге» дәстанында тарийхый тулғалар образы менен жер-суў атамаларының сәўлелениўи./ «Әмиўдәрья» журн.-№5-6, 1995.;

29. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге» - «Едиге»ниң ең ески нусқаларының бири./ ӨзРИА Қарақалпақстан бөлими «Хабаршысы» журн.-№7-9. 1995.;

30. «Едиге» дәстанында аўызеки хәм реалистик дәстүрлердиң синтези./ ӨзРИА Қаралпақстан бөлими «Хабаршысы» журн.-№47, 1995.;
31. «Едиге» дәстанында архаикалық миф элементлер./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№4, 1995.;
32. «Едиге» дәстанында димифологизация кубылысы./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№3-4, 1995.;
33. «Едиге» дәстанын атқарыўдағы жыраўлардың дөретиўшилиқ шеберлиги./ «Әмиўдәрья» журн.-№3-4, 1995.;
34. Әмир Төмур дәўириниң уллы эпосы./ «Әмиўдәрья» журн.-№1, 1996.;
35. «Едиге» - тарийхый қахарманлық дәстаны./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№1-2, 1996.;
36. «Едиге» дәстанында Әмир Төмур образы./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.-№1-2, 1996.;
37. «Едиге» дәстанының миллий версияларында Тоқтамысқа қарсы гүрес мотивиниң сәўлелениўи./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№1-2,1996.;
38. Түркий халықлар фольклорында дәстан дөретиўшилиги дәстүрлери «Қарақалпақ халық дәстаны «Қырық қыз» хәм түркий тиллес халықлар фольклорын үйрениў мәселелери» халық аралық конференция тезислери./ Халық аралық конференция. Нөкис: 1997.;
39. Новелланың жетик шебери/«Қарақалпақстан» баспасы «Әмиўдәрья» журн. №3-4,1998.;
40. Түркий тиллес халықларға орталық мәдений мийраслар хәм жаслар тәрбиясы./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4,1997.;
41. Миллионлар жүрегин жыр еткен шайыр ямаса Бердақ дөретиўшилигин үйрениўдиң гейпара мәселелери./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн №3-4,1997.;
42. «Алпамыс» хәм «Едиге» дәстанын типологиялық жобада үйрениўдиң гейпара мәселелери./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4,1997.;
43. Қарақалпақ фольклорында Әмир Тимур образы./«Жайхун» журн. №1, 1998.;
44. Түркий халықлар эпосшылығында дәстан дөретиў дәстүрлери хәм «Қырық қыз»./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №1-2, 1998.;
45. Қарақалпақ фольклорында Әмир Тимур менен Едигениң түркий мәмлекетшилигин дүзиў ушын гүрес мотивиниң сәўлелениўи./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4,1998.;
46. Дослық жыршысының изертлениўи./«Қарақалпақстан муғаллими» журн.№1-2, 1999.;
47. Әжинияз - айтыс шебери./«Қарақалпақстан муғаллими» журн.№3-4, 1999.;
48. Қарақалпақ эпосларында қахарманлар образының мифлик тәбияты./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№3-4, 2000.;
49. Студент жасларға илим-пән сырларын үйретиўдиң жаңа педтехнологиясы ҳаққында ойлар./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №1-2, 2000.;
50. «Шарьяр» дәстанының дөрелиў дәўирлери менен жанрлық өзгешелигиниң гейпара мәселелери./«Қарақалпақстан муғаллими» журн №1-2, 2000.;

51. НМПИның педагог кадрлар таярлау менен илим-пәнди раужландырыудағы алп адымлары./«Қарақалпақстан муғаллими» журн №3-4, 2001;
52. «Шәръяр» дәстанының вариантлары ҳақында./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№4-3, 2000;
53. «Юсуп-Ахмет» дәстанының қарақалпақ этно-фольклорлық орталығында пайда болыуы ҳәм қәлиплесиўиниң айырым мәселелери./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№3-4, 2000;
54. Мектеп пәнлериниң тәлим стандартын ҳәм рейтинг баҳалау системасын студентлерге үйретиў-жаңа педтехнология элементлериниң бири сыпатында./«Қарақалпақстан муғаллими» журн.№1-2, 2001;
55. Жоқары кәнигели педагог кадрлар таярлау-баслы ўазыйпамыз. / «Қарақалпақстан муғаллими» журн. №1-2, 2001;
56. Ертектен дәстанға шекем./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4, 2001;
57. «Едиге» қарақалпақ халқының уллы эпосы./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№1-2, 2001;
58. Хәзирги әдебий жөнелис./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №1-2, 2002;
- 59.Қарақалпақ эпосларына қариялар образы-данышпанлық тымсалы./«Қарақалпақстан муғаллими» журн.№1-2, 2002;
- 60.Академик Абатбай Дәўлетов-60 жаста./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4, 2002;
- 61.Белгили устаз, зәбердес алым ҳәм жазыўшы./«Қарақалпақстан муғаллими» журн.№3-4, 2002;
- 62.Туўысқан халықлар әдебиятлары байланысларын изертлеў./ «Қарақалпақстан муғаллими» журн.№3-4, 2002;
63. XX әсир қарақалпақ әдебияты./«Қарақалпақстан муғаллими» журн. №3-4, 2002;
64. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге» генезиси, жанрлық өзгешеликleri./ «Едиге»ни изертлеў мәселелери» халық аралық илмий-теориялық конференция тезисleri.2001.;
65. Қарақалпақ әдебиятының пайда болыуы ҳәм қәлиплесиўинде жыраў-шайырлардың тутқан орны./«Түркий тиллес халықлары фольклоры ҳәм халық көркем өнери» атамасындағы халық аралық конференция тезисleri. 2003;
- 66.Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге» - «Едиге»ниң ески нұсқасы. /«Қарақалпақстан жаслары» газетасы. № 35-36. 30.08.2001.;
67. «Едиге» дәстанының пайда болыу ҳәм қәлиплесиў дерекleri./«Еркин Қарақалпақстан» газетасы. № 104. 07.09.2001;
68. Историческая действительность и художественный вымысел в эпосе «Едиге»./ Газета «Вести Каракалпакстана». № 72 11.08.2001.;
69. «Едиге»-Әмир Тимур дәўириниң уллы эпосы./«Нөкис ҳақыйқаты» газетасы. № 25 25.07.2001;
70. Қарақалпақ әдебиятының пайда болыу ҳәм қәлиплесиў дерекleri ҳақында./ «Еркин Қарақалпақстан» газетасы. №112 2003;

71. Н.Даўқараев хәм қарақалпақ фольклоры./ӨзРИА Қарақалпақстан бөлими «Хабаршы» журн. № 4 2005;
72. Қарақалпақ әдебиятында Ш.Айтматовтың поэтикалық дәстүри. «Устаз жолы» газетасы. № 41(482) 6-октябрь 2007;
73. Қарақалпақ аймағындағы қазақ әдебияты ҳақында туңғыш монография. / «Қарақалпақстан жаслары» газетасы.№ 1 (7446) 1-январь 2008;
74. Туўылған жерге садықлық туйғылары./«Қарақалпақстан жаслары» газетасы.№ 33 (7478) 14-августь 2008.;
75. А.Досназаров ҳақында кинороман.«Қарақалпақстан жаслары» газетасы № 38 (7483) 18-сентябрь 2008;
76. Қарақалпақ әдебиятының сағалары./«Еркин Қарақалпақстан» газетасы № 6 (18088) 13-январь 2009;
77. Өмир шынлығы сәўлеленген новеллалар./«Қарақалпақстан жаслары» газетасы. № 4 (7501) 22-январь 2009;
78. Романлар поэтикасы ҳақында./«Қарақалпақстан жаслары» газетасы № 8 (7505) 18-февраль 2009;
79. Қарақалпақ әдебиятының сағалары (Ерте дәўир). /«Илим хәм жәмийет» журн.№ 1, 2009.;
80. Қарақалпақ әдебиятының әдебий жазба дереклери./«ҚМУ хабаршысы» журн.№ 2, 2009;
- 81.Қарақалпақ әдебиятының аўызеки хәм жазба әдебий дереклери. /«Әмиўдәрья» журн.№ 3 2009;
- 82.ХХ әсир қарақалпақ әдебияты тарийхын үйрениўдиң әҳмийетли мәселелери. / «Әмиўдәрья» журн. № 3 2009.;
- 83.Қарақалпақ әдебияты сағаларының аўыз-еки жазба әдебий дереклери./ «Әмиўдәрья» журн, 2010, №3;
- 84.Қарақалпақлардың Жаңа дәрья дәўири тарийхының гейпара мәселелери хәм Бердақ «Шежире»си./ «Әмиўдәрья» журн, 2010, №4;
- 85.Бердақ «Шежире»синде қарақалпақлардың Жаңадәрья тарийхының сәўлелениў өзгешеликлери./ «Илим хәм жәмийет» 2010, №1-2;
- 86.Терең ақыл, ушқыр қыял, пәк кеўилдиң туйғылары./ «Өмир жолы» топламы Нөкис, «Қарақалпақстан», 2010;
- 87.Республикамызға қарақалпақ филологиясын раўажландырыўды НМПИның тутқан орны./ «Әжинияз атынжағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының илим, билимлендириў хәм тәрбия мәселелерин раўажландырыўдағы тутқан орны» темсындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары Нөкис, 2010.;
88. Қарақалпақ ертеклерин типологиялық салыстырып изертлеўдиң гейпара мәселелери./ Илимий-теориялық конференция материаллары Нөкис, 2010.;
- 89.Қарақалпақ әдебиятында жаңа дәрья тарийхының сәўлелениўи хәм оны оқытыўдың гейпара мәселелери./ Илимий-теориялық конференция материаллары Нөкис, 2010;
- 90.ХХІ әсир прозасы./ Илимий-теориялық конференция материаллары Нөкис, 2010.;
- 91.Хәзирги заман қарақалпақ фольклорын изертлеў мәселелери./ Илимий-теориялық конференция материаллары Нөкис, 2010;

92. Асқар таўлар сағасы./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №2;
93. Жылларды жилўаланып барған шайыр./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №2;
94. Сахрайы бүлбилдей сайраған.../ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №2;
95. «Көңил мүлким»ниң маржанлары./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №3;
96. Тәбият хәм мухаббат жыршысы./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №3;
97. Дәўир менен дәртлескен шайыр./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №3;
98. Нәрўан талдың нарт жапырақлары./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №4;
99. Жаңа бәхәрге қушақ ашқан терезелер./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №4;
100. Мәртлик руўхы мол поэзия./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №4;
101. Қазақ-қарақалпақ фольклоры хәм әдебияты байланысы мәселелери./ «Әмиўдәрья» журн, 2011, №5;
102. Ғәрезсизлик дәўири әдебияттаныў илими менен әдебий сынының хәзирги халаты.../ «Илим хәм жәмийет» журн, 2011, №1-2;
103. Миллийликти, миллий қәдирятларды улығлаўшы мийнет./ «Илим хәм жәмийет» журн, 2011, №1-2;
104. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге» пайда болыў хәм қәлиплесиў дереклери, жанрлық өзгешеликлери./ «Әмиўдәрья» журн 2012, №1;
105. «Едиге» дәстанында Алтын Орда хәм маўеренахр дәўири тарийхының сәўлелениўи./ «Әмиўдәрья» журн 2012, №1;
106. Едигетаныўдың хәзирги жағдайы хәм алда турған ўазыйпалары./ «Әмиўдәрья» журн 2012, №1;
107. «Ер Едиге және Алтын Орда тусындағы бийлер институты мәниси» халықаралық конференциясы хәм қарақалпақ халық дәстаны «Едиге»./ «Илим хәм жәмийет» журн, 2012, №1,2.;
108. Выражение идей национальный независимость в эпосе «Едиге»./ «Илим хәм жәмийет» журн, 2012, №1,2.;
109. Қарақалпақ әдебияты тарийхының ерте дәўирлерин дәўирлестирип оқытыўдың гейпара мәселелери./ «Хәзирги дәўирде филология теориясы хәм методикасының актуаль мәселелери» Илимий-теориялық конференция тезислери топламы –Тошкент «Тафаккур», 2012;
110. Талапшаң алым талўасы./ «Академик А.Дәўлетов 70-жыллығы» илимий-теориялық конференциясы материаллары, I китап - Нөкис: «Қарақалпақстан» 2012.;
111. Қарақалпақ әдебияты тарийхын дәўирлестирип үйрениў мәселлери./ «Әмиўдәрья» журн 2012, №6;
112. Қарақалпақ әдебияты тарийхын дәўирлестирип оқытыўдың айрым мәселлери./ «Илим хәм жәмийет» журн, 2012, №3-4;
113. Эпос и история (например национальных версий эпоса «Едиге»./ Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад (Материалы международной научно-практической конференции). Казань-2013.;
114. Қарақалпақ повестьлеринде мухаббат темасының сәўлелениўи./ «Руўхый қәдирятлар-миллийликтиң өзегі атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары». - Нөкис-2013;

- 115.Әдебиятымыздың жанкүйери./ «Руўхый қәдириятлар-миллийликтің өзегі атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары». - Нөкіс-2013;
- 116.Руўхый гөззаллық тымсалы./ «Илим хәм жәмийет» журн,2013, №3;
- 117.Аппақ нурдан дөреген хаслы./ «Әмиўдәрйя» журн 2014, №5;
- 118.Миллийликти, миллий қәдириятларды улығлаўшы алым (Ж.Базарбаевтың әдебий хәм ҳуқықый философиялық изертлеўлери)./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-1.Нөкіс-2014;
- 119.Қарақалпақ тилине мәмлекетлик тил бийлигиниң берилиўиниң базыбир мәселелери./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-1. Нөкіс 2014;
- 120.Т.Қайыпбергенов хәм XX әсир қарақалпақ прозасы./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-1. Нөкіс 2014.;
- 121.Пединститут хәм қарақалпақ филологиясы./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-2. Нөкіс 2014.;
- 122.Әжинияз айтыс шебери./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-2. Нөкіс 2014.;
- 123.Гүзар дәрбентиндеги уллы шайыр (Әжинияз дөретиўшилигинде саламат әўлад хәм шаңарақ ҳуқықы мәселелери)./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-2. Нукус 2014;
- 124.Миллий эпикалық хәм жекке дөретиўшилиқ дәстүрлердиң дәстан дөретиўшиликте тутқан орны («Қырық қыз» дәстаны мысалында)./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-2.Нөкіс 2014;
- 125.Дослық дарағынан өсип шыққан нарт./ Қарақалпақ тил билими хәм әдебияттаныў мәселелери. Топлам-2. Нукус 2014;
- 126.Шығыс хәм Батыс халықлары фольклорын типологиялық салыстырмалы усылда уйрениўдиң гейпара мәселелери./«Илим хәм жәмийет» журн. 2014, №3;
- 127.Бүлбилзибан уллы шайыр./ «Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтының илим, билимлендириў хәм тәрбия мәселелерин раўажландырыўдағы орны» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық хәм әмелий конференция материяллары. Нукус 2014.;
- 128.НМППИда илим-билим мәселелери хәм қарақалпақ филологиясының раўажланыўы./ «Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтының илим, билимлендириў хәм тәрбия мәселелерин раўажландырыўдағы орны» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық хәм әмелий конференция материяллары. Нукус 2014.;
- 129.Қарақалпақ халық китапларының пайда болыў хәм қәлиплесиўинде қыссаханлар хәм бақсылар мектебиниң тутқан орны («Юсуп-Ахмет» дәстаны мысалында)./ «Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтының илим, билимлендириў хәм тәрбия мәселелерин раўажландырыўдағы орны» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық хәм әмелий конференция материяллары. Нукус 2014.;
- 130.Дослықты улығлаған алым./ «Тилшунослик ва адабиетшунослик масалалари» туплами. Ташкент, 2013.

## **К.АЛЛАМБЕРГЕНОВТЫҢ ИЛИМИЙ, КӨРКЕМ-ӘДЕБИЙ МИЙНЕТТЕРІ УШЫН АЛҒАН АТАҚЛАРЫ ХӘМ СЫЙЛЫҚЛАРЫ:**

1. Билимлендириу саласындағы табыслары ушын Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесиниң «Хүрмет жарлығы»-1974.;
2. Қарақалпақстан хәм Өзбекистан Жазыушылар аўқамының ағзасы-1984.;
3. «Дәрбент» романы ушын Қарақалпақстан Республикасы Жаслар аўқамы, Кәсиплик аўқамы сыйлықларының лауреаты-1985.;
4. «Өмир мәўриттери» повести ушын Қарақалпақстан Республикасы Жаслар аўқамы сыйлығының лауреаты-1987.;
5. «Қуслар қайтқан күн», «Қыйын өткел» дәретпелериушын Қарақалпақстан Республикасы Жазыушылар аўқамы сыйлығының лауреаты-1985.;
6. Филология илимлериниң кандидаты- илимий дәрежеси-1985.;
7. Мопассанның «Әзийзим» романын қарақалпақшаға аўдармалағаны ушын «Қарақалпақстан сыйлығы» лауреаты-1989.;
8. «Дәрья тартылған жыллар» романы ушын Қарақалпақстан Республикасы Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлығының лауреаты-1993.;
9. Өзбекистан Халық билимлендириуи ағласы атағы-1993,2013.;
10. Доцент илимий атағы-1994.;
11. Филология илимлериниң докторы-илимий дәрежеси-1997.;
12. Профессор илимий атағы-2010.;

## **М А З М У Н Ы**

### **Биринши бөлім**

Кеңесбай Алламбергеновтың прозасы (М.Бекбергенова) .....

### **Екинши бөлім**

Құш истейдод соҳиби (К.Қурамбаев) .....

### **Үшінши бөлім**

Илимий-методикалық хәм публицистикалық мийнетлериниң  
библиографиясы.....

**Қурамбаев Кәримбай, Бекбергенова Мария** – «Көркем әдебиет хәм илим дәрбентиниң үлкен дарғасы» (Белгили жазыўшы хәм алым Кеңесбай Алламбергеновтың өмири хәм дөретиўшилиги ҳаққында). Әдебий портретке штрихлар Нөкис: НМПИ баспаханасы - 2015. - **38 бет.**

Әдебий портретке штрихлар Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты оқыў методикалық кеңеси (25-январ 2015-жыл, №5) қарары менен баспадан шығарыўға усынылған.

***Бас редактор:***

Қ.Мәмбетов

***Компьютерде баспаға***

***таярлаўшы:***

Н.С.Алламуратова

***Тех редактор:***

З.К.Хужекеева

***Оператор:***

Н.М.Нысанбаев

**Әжинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими.**

**Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2015-жыл.**

**Басыўға рухсат етилген ўақты: 5. 09. 2015 - жыл.**

**Буйыртпа №0074. Нускасы 100 дана. Форматы 60x84. Көлеми 6,5 б.т. 230105. Нөкис қаласы, А.Досназаров көшеси, 104. Реестр №11-3084**